

Rada Iveković

CANTO PERENNE, AVAGY A FEMINIZMUS¹ ÉS MARXIZMUS² VISZONYÁRÓL

A nőkérdés sohasem állt a filozófia homlokterében, mert részlegesen — s így a filozófia számára mellékesnek — tekintették. A nőhöz kapcsolódó problémakört az a metafizikus gondolkodás utalta a részlegesség szférájába, amelynek már előfeltételeiben benne rejlik a (binér) szakadás: szubjektum/objektum, nyilvános/magánszféra, történelem/természet, természet/kultúra, férfi/női, kozmosz/káosz, racionális/irracionális, lélek/anyag, szellem/természet, termelés/reprodukció (élet=születés) stb. Épp ilyen alapokon volt lehetséges a filozófia fejlődése, persze elsősorban az idealista filozófiáé: a szellem mint aktív, az anyagból táplálkozik mint passzív tényezőből. A természet mindig is a filozófia tárgya volt, ami együtt jár a megfelelő (nemek szerinti) munkamegosztással. A nő helyét mindig a természet területén jelölték ki.³ Az archaikus materializmusok azonban az idealizmusoktól eltérő tendenciákat mutattak: esetükben a „női”-elv aktív is lehetett (míg az idealizmusokban passzív). Ez pedig egy másfajta munkamegosztás és társadalomszervezés (a patriarchálistól különböző) lehetőségére utal, mert rendszerint a matrilineáris tradíció és a női istenek kultuszának talaján jelentkezik vagy ellenőrizhető is. Csakhogy ennek az indiai filozófiai gondolkodásban könnyen felülvizsgálható ténynek sem szabad „felülni”. A primitív materializmusok nem vállhattak a racionális szakadás túlhaladásának filozófiai alapjává, hanem már maguk is erre épültek, úgyhogy a megalkotóik sem nők voltak, mivelhogy „női” filozófia egyáltalán nem is létezhet. Elképzelhetetlen ugyanis egy olyan filozófia, amelynek ideálja az anyagnak a szellem zsarnokságától való felszabadítása, mert a szellem nélküli természet nem az ember természete, így nem is történelmi. Épp az ezzel ellentétes (idealista) filozófiák alkotják e tudomány történetét. A filozófia mindig az egyetemesség hamis fogalmával operál; „egyetemesnek” az uralkodó eszmét nevezték ki. A filozófia feladata az lenne, hogy felülvizsgálja kiindulópontját, és hogy bevezesse tárgyaként a „nőkérdést” is. Nyilvánvaló, hogy a nő helyzete a társadalomban (és így a filozó-

fiában is) csak abban az esetben változhat meg, ha megváltozik az egész társadalom és ezzel kútba esik a nőkérdés részlegességéről szóló tézis.

A klasszikus marxizmus részben örökölte ezt az ellentmondást és racionalista szakadást, amely egyrészt a termelés világára, másrészt az élet anyagi reprodukciójára tagolódik, bár a marxizmus nem zárja ki a dichotómia kiküszöbölésének lehetőségét. A dogmatikus marxizmus — a tőke és a profit törvényeivel összhangban — elhanyagolta az élet anyagi újratemelését, a háztartásban végzett munkát (vagy a prostitúciót stb.). A közelmúltig ezt a területet nem is kutatták gazdasági, csak kizárólag erkölcsi és pszichológiai vonatkozásban.

Közismert az, hogy a marxizmus klasszikusainak nem állt szándékában szétválasztani a termelést és a reprodukciót.⁴ A gazdasági redukció azonban a marxizmuson belül főleg a munka és termelés szférájával foglalkozott, elhanyagolva közben az „idegen élet termelését a nemzés által”, a nő házon belüli egész életét és aktivitását, elfogadva így a magán- és közügyre való tagolást.

A *La coscienza di sfruttata* (a kizsákmányolt nő tudata)⁵ című könyv a nő polgári társadalmon belüli helyzetének és e helyzet okainak marxista-feminista elemzésével megdönti a nőről alkotott mítoszokat, vagyis a női „természet” történelmietlen felfogását és rámutat arra, hogy a patriarchátus nem független a termelési viszonyoktól és a társadalmi berendezéstől, hanem feltétele is ennek a struktúrának. A leegyszerűsített értelemben vett szocialista forradalom — tehát az, amely a termelés mellett nem forradalmasítja a legtágabb értelemben vett kultúra szféráját és a magánszférát is — nem biztosítja a felszabadulást. A nemek szerinti munkamegosztás, amely fellelhető minden osztálytársadalomban, és fennmarad az ún. szocialista forradalom után is — az öröklött technológia és termelőerők miatt — lehetővé teszi az osztálytagozódást. Így az osztály- vagy nőkérdés dilemmája éppoly hamisnak bizonyul, mint a metafizikus gondolkodás többi binér modellje. Fel kell fedni a nő sajátos alárendeltségének okait, amelyek nem kizárólag a termelési viszonyokban gyökereznek — ezekből egyébként a nőket tömegesen kirekesztik —, mert a hatalmi viszonyokban azután is fennmaradnak, miután a nő jelentős mértékben bevonul a termelésbe. Véleményünk szerint a mai monogám család az elnyomás eszköze (a nő és a gyermekek, de a férfi elnyomásáé is egyben), az osztálytársadalom és a nemek közötti viszony fontos láncszeme, ám keretein belül nem javítható a nő helyzete. Abban az esetben, amikor a nő nem vesz részt szubjektumként a termelésben, a termelők közötti csere tárgyát és a termelők státuszszimbólumát képezi: a nő áru, mint amilyen a jel is (szemiotikai szempontból), amely a kommunikációt lehetővé teszi. Történelmileg (és nem természetszerűleg) a termelők férfiak. A nőnek tehát a termelésben és a csereben specifikus szerep jut: az öntudatlan objektumé, a természeté. Amennyiben „nem dolgozik” vagyis csak otthon dolgozik, az élet újratemelésén, viszonya a tőkéhez közvetett, a közvetítő a férfi (az apa-férj stb.). Mint ahogy azt már Marx is mondta, a munkás nemcsak a saját munkaerejét adja

el, hanem a feleségét és a gyermekét is. A nő tehát ugyanattól az osztályelnyomástól szenved, amelytől a férfi is, de még egy sajátostól is: alárendelt és függő viszonyba kerül a férfitől. A helyzet csak bizonyos mértékben, ám nem eléggé radikálisan változik akkor, ha a nő kilép a munkaerő piacára: az ő keresete csak „kiegészítő”, amit már maguk a történelmi tényezők: a nők alacsonyabb képzettségi foka; kirekesztésük bizonyos foglalkozási ágakból; az előítéletek; az élet újratermelése; a házi munka stb. is korlátoznak.

MODERATO

A történelmi adatok nem semlegesek

A pszeudomarxista, hivatalos retorika szegényes fogalmi apparátusa a mi körülményeink között is meglehetősen összekuszálta a feminizmus és marxizmus közötti viszonyt. Éppolyan logikátlanak találja a kettő kapcsolatát, mint a nőkérdésnek a marxizmuson belüli elemzését. A közelmúltig a sajtó a *feminizmus* terminust önkényesen „nőkérdésre” cserélte fel, még ezt is idézőjelbe téve, mintha csak kitalált problémáról lenne szó.

Azt, hogy a nőkérdés valójában létezett és létezik, — gyakorlati és elméleti vonatkozásaiban egyaránt —, és hogy egész kultúránkon végigvonul — nincs többé szándékunkban bizonygatni. Most ennek az okait kell kutatni, valamint felmérni azt, hogy szükségszerű-e az emberiség számára (mint ahogy az a történelem meghatározott szakaszában mindenképp szükségszerű volt), hogy a nő továbbra is alárendelt legyen. Ha nem, akkor lássuk, hogyan lehet ezt túlhaladni. (Ezzel nem tagadjuk azt, hogy léteznek más, különböző módon megalázott embercsoportok is.) Mivel az emberiség fellét nők alkotják, és ezek minden osztályban és csoportban megtalálhatók, így feltétlenül síkra kell szállni az érdekeikért és jogaikért, különösen azért, mert az ő helyzetük annyira sajtáságos, hogy egyetlen más csoportéval sem azonosítható. A nő és férfi viszonya minden más viszony alkotóeleme — függetlenül attól, hogy tudatában vannak-e ennek vagy sem. Bizonyos módon ez a viszony állandó, elsődleges és mindenütt jelenlévő. Ebben különbözik a nő helyzete minden más marginális embercsoportétól. Ezért írhatja Simone de Beauvoir: „Nők mindig voltak, proletárok nem... és mióta a világ világ, alárendelt helyzetben voltak a férfhoz képest: ... annyit vívtak ki, amennyit a férfiak jószántukból hajlandók voltak nekik átengedni. Nem elvették, ajándékba kapták jogukat. Hiszen nincs rá konkrét lehetőségük, hogy egységbe tömörüljenek, olyan közösséget alkotva, mely önmagát a szembenállásban tételezi. Nincs közös múltjuk, történelmük, vallásuk, nem fúzi össze őket a közös munka és érdek köteleke, mint a proletárokat, de mint az a fajta pusztán térbeli, települési összerartozás sem, mely az amerikai négereket, a gettóba szorult zsidókat, a Saint-

Denis-negyed lakóit vagy a Renault-művek munkásait közösséggé kovácsolja. Egymástól elszakadva, férfiakkal egy fedél alatt élnek; lakhelyük, munkájuk, gazdasági érdekeik, társadalmi helyzetük révén összehasonlíthatatlanul szorosabban kötődnek egy-egy férfihoz — férjükhöz, apjukhoz —, mint a többi nőhöz. Ha úriasszonyok, a polgársággal szolidaritásak, és nem a proletár asszonyokkal, ha fehérek, a fehér férfiakkal, nem a fekete bőrű nőkkel. A proletariátus céljával tűzhetné ki, hogy halomra gyilkolja az uralkodó osztályt. Egy fanatikus zsidó vagy néger ábrándozhat arról, hogy megszerzi az atombomba titkát és az egész emberiséget zsidóvá vagy négerre teszi; a nő álmában sem gondolhat rá, hogy kiirtja a férfi nemet. Olyan kötéllék fűzi elnyomóihoz, amely páratlan a maga nemében. Az emberiség neve szerinti megosztása ugyanis biológiai adottság, nem az emberi történelemnek egy múltó mozzanata. A két nem viszonya eredendően *Mitsein*, ellentétük is ennek keretei között alakul ki, anélkül, hogy azt szétfeszítette volna. Az emberpár alapvető egységet alkot, mindkét felet elszakíthatatlan kapcsolat fűzi a másikhoz: a társadalmat lehetetlen nemek szerint kettéválasztani. És ez határozza meg végső soron a nőt: ő a Másik, egy együttesben, melynek mindkét tagja számára nélkülözhetetlen a másik léte.”⁶

Abból a feltevésből indulunk ki, hogy bár Marx különösképpen nem foglalkozott a nőkérdéssel, elméleti rendszerében nincs semmi, ami ellentétben állna a nők helyzetének problémaként való felvetésével.⁷ Ellenkezőleg. Az antifeministák azonban épp azzal élnek vissza, hogy nem foglalkozott külön is a kérdéssel. De menjünk sorjában. Az I. Internacionáléban, amelynek munkájában Marx is, Engels is és Bebel is részt vett, megosztottak a vélemények a nők szavazati és munkára való jogával kapcsolatban. Marxot nemigen foglalkoztatta a kérdés. Ez kitűnik *A gothai program kritikájából* is, amely a német munkáspárt programjára vonatkozó megjegyzéseit tartalmazza. Szinte teljesen figyelmen kívül hagyta a nőkérdést abban a programban, amelyet az SPD-nek 1875-ben kellett elfogadnia.⁸ 1875-ben a kongresszuson Bebel *eredmény nélkül* szállt síkra a nők jogaiért, mivel a párt egységéért a nőket kellett feláldozni. *A gothai program kritikájában* a német munkáspárt 3. pontja mellett, amely így hangzik: „A német munkáspárt az állam szellemi és erkölcsi alapjául követeli... a női munka korlátozását és a gyermekmunka eltiltását”.⁹ Marx a következőket írja: „A munkaidő szabályozásának már magában kell foglalnia a női munka korlátozását is, ha ez a munkanap hosszára, szünetekre stb. vonatkozik; máskülönben ez csak azt jelentheti, hogy tiltsák el a női munkát az olyan iparágakban, melyek a női szervezetre különösen ártalmasak, vagy amelyek a nő számára nem egyeztethetők össze az erkölcsökkel. Ha ezt gondolták, akkor meg is kellett volna ezt mondani.”¹⁰ Ez minden. (A továbbiakban Marx a gyermekmunkáról beszél.) Amellett, hogy nem elég világos — mint ahogy nem az maga a gothai program sem — mit is akart itt Marx valójában mondani. Erről Ann Foremann a következőket írja: „Marx nem vitázik arról, hogy a szocialistáknak szorgalmazniuk kellene a nők

munkára való jogát, sem pedig azt nem követeli, hogy javítsák minden munkás munkakörülményét, hanem a program szerzőit dorgálja, amiért elmulasztották tisztázni, milyen fajta korlátozásokra gondolnak a női munkát illetően. Az érthetőség, amit Marx szorgalmaz, inkább szemantikai, mintsem politikai jellegű.”¹¹

Itt már feltűnik az, ami a munkásmozgalom története folyamán még világosabbá válik: a munkásmozgalmat és a munkáspártokat az aktív többség, a legerősebb csoport (vagyis a férfiak) érdekei vezérlik. A női munka nem áll az érdekükben, konkurrenciá számukra, amely annál nagyobb, minél rosszabbul fizetik a nőket, mert így a munkaadók (mint a gyerekeket is) szívesebben alkalmazzák őket. A múlt századi helyzet durvább vagy enyhébb formájában ma is megismétlődik mindenütt, így nálunk is.¹² A női munkaerő alkalmazása a gyárakban összhangban áll a tőke érdekeivel. Azonkívül hogy konkurrenciát jelent, a nő egyúttal nem tudja kellően ellátni az otthoni, a férjjel és a gyerekekkel szembeni kötelezettségeit sem. Így a nő házon kívüli munkavállalása ellenállásba ütközik, és ez az ellenállás — hangsúlyoznunk kell — nemcsak pszichológiai természetű. 1869-ben jelent meg a liberalista John Stuart Mill *The Subjection of Women* (A nő elnyomtatása) című könyve. A szerző azt reméli, hogy meggyőzéssel jobb belátásra bírja a férfiakat. Alig tíz évvel később, 1879-ben jelent meg August Bebel *A nő és a szocializmus*¹³ című könyve, amely a mai napig az egyetlen nagyobb, marxistának deklarált törekvés a nőkérdés rendezését illetően, ha eltekintünk a nőről szóló feminista tanulmányoktól. Számos feminista eredetű marxista tanulmány létezik napjainkban, amelyek között kiválóak is akadnak, de megjelentetéssel nem szentesítették őket. Felesleges tehát hivatkozni rájuk, mivel azok, akiknek szánták őket, nem is hallottak róluk. „Tudvalevő” ugyanis, hogy a „marxista” citatológiában milyen szövegek jöhetnek számításba!

A német munkáspárt csak 1891-ben sorolja be programjába a nők egyenjogúságának elvét, Bebel pedig a nőkérdés megvilágítását célzó elméleti törekvéseiben elszigetelt figurává válik. Műve különben egy szinten mozog Engels: *A család, magántulajdon és állam keletkezése* (1884) című művével, vagy még e szintet sem éri el.¹⁴ Az angliai, a németországi és más munkásmozgalmak is elkezdődtek és többé-kevésbé nyílt ellenállást tanúsítanak a nők munkára való jogával és azzal az igénnyel szemben, amelyért a nőszervezetek a szövetségi joggal egyidejűleg szálltak síkra. Ez az ellenállás néha erőszakkal is párosult, amit a munkások tanúsítottak a munkásnőkkel szemben. A munkások jogait védve a szakszervezetek is meglehetősen elzárkóztak a nők elől. Az angliai szakszervezetekről beszélve Ann Foreman a következőket írja: „A munkásosztályon belül azonban nem hiúta éppen mindenki azt, hogy a nőknek el kell hagyniuk az ipart. A nők között voltak olyanok, akik nagyra becsülték azt a gazdasági függetlenséget, amelyet a munka biztosított számukra és megdöbbenő erejű harcba kezdtek, hogy megvédjék helyzetüket a munkaerő piacán. Ezen nők körében, különösen pedig az észak-

angliai textiliparban dolgozók körében ekkor (a múlt század közepén R. I. megj.) vett lendületet a szakszervezetekbe való tömörülés. Ezek a nők azonban inkább új egyesületek létrehozása felé hajlottak, mintsem hogy a már működőkhöz, a túlnyomórészt férfiakat tömörítőkhöz csatlakoztak volna. Nem egyszerű koincidenciáról tanúskodik az, hogy a szüfrassettmozgalom ezen nők révén már a kezdetekor támaszra talált a munkásosztályban.”¹⁶ Időnként paternalis intézkedésekre került sor a nők munkahelyi „védelmét” illetően, amelyek valójában csak az elhelyezkedési lehetőségeiket csökkentik, és amelyek közül ma is jó néhány hatályban van a törvényhozásban. Ezek gyakran az anyaság védelmének ürügyén lépnek fel és minden nőre vonatkoznak, holott nem minden nő anya vagy várandós, különösen nem az egész élete folyamán. Melyek azok a munkafajták, amelyek „sajátos módon károsak a női szervezetre”, de nem azok a férfiéna is? És melyek azok, amelyek „a női nem számára nem egyeztethetők össze az erkölcsökkel” (Marx), ha azok nem léteznek ugyanakkor a férfiak fejében is? Vagyis, ha nem egyeztethetők össze a nők erkölcsével, ám a férfiakéval igen, akkor kettős erkölccsel állunk szemben. Ha ez Marxnak is kiszaladt a száján (kell-e emlékeztetnünk arra, hogy ő is férfi volt), akkor mit várhatunk másoktól? Bebel is jó szándékúan moralizált a nő helyzete felett, misztifikálta anyaszerepét és állítólagos egyenjogúságát, a munkásosztályon belül: „A nő tehát *szabad*, s gyermekei, ha vannak, nem korlátozzák szabadságát, legfeljebb életörömeit szaporítják. Gondozónő, nevelőnők, barátnők, a felnövekvő leányifjúság támogatják mindenkor, ha segítségre szorul.”¹⁷ Bebelnek semmi jobb nem jut eszébe, mint az, hogy ismét csak a nők tördjenek a gyerekekkel, tehát a már meglevő munkamegosztást örökíti meg. Ugyancsak nem tudott megszabadulni a nőiség előítéletétől sem, amit állítólag a nő elveszít, amennyiben nehéz munkát végez az iparban. Mintha nem veszítené ezt el az otthonába zárva is!

APPASSIONATO CON FUOCO

Közismert a sorsa azoknak a nőknek, akik részt vettek a francia forradalomban a XVIII. század végén. A forradalom mellétti kiállításuk ellenére kijátszonták őket, vezető egyéniségeiknek fejét vették, a politikai jogukat szorgalmazó követeléseiket visszautasították. Időközben jelentek Mary Wollstonecraft, Charles Fourier a nőkérdésre vonatkozó utópizmusukkal, John Stuart Mill a nők szavazati jogát és szervezett megmozdulásait szorgalmazó követelésekkel, a munkásnő és háziasszonyok szervezett megmozdulásai az éhség, a szegénység, rossz munkafeltételek miatt. Ugyancsak erre az időszakra esik a női szakszervezetek megalakítása, a munkások és munkásnők közötti nézeteltérések és összeütközések kiéleződése.¹⁸

Már a XIX. század első felében női klubok alakulnak, a nőmozgalom mindinkább erősödik. Ekkor még egységes és nem gyengítik ellentmondá-

sok. Flora Tristán pl., aki a munkások és a nők jogaiért harcolt, és aki feminista és szocialista is volt egyben, túl gyorsan azonosították a szocialista utópistákkal. Marx és Engels is tudott róla (Marx idézte is), ám az említett páriához — ahogy magát nevezte —, való közeledésre aligha tettek kísérletet. Pedig Tristán a *Munkásszövetség* című politikai program tervezetében, négy évvel a kommunista kiáltvány megjelenése előtt a következőket írta a munkásoknak: „Izoláltan gyengék vagytok és így elnyomva meghajoltok a különféle nehézségek terhe alatt! Ezért lépjete ki az elszigeteltségből, egyesüljete! A szövetségben van az erő... én a *munkások* és a *munkásnők* általános szövetségét indítványozom... olyan szövetséget, amelynek célja a munkásosztály létrehozása.”²⁴

Flora Tristán 1848-ban halt meg. Ugyanekkor veszi kezdetét a liberális és a szocialista-munkás feminizmus közötti szakadás és erősödik a feminista aktivitás. Franciaországban és Oroszországban (valószínűleg Csernisevszkij utópista regényének a hatására) női munkáskommunák alakulnak, amelyekhez a magános nők csatlakoznak. Az 1871-es felkelésben, a párizsi kommunben, a férfi harcosok egy csoportjának állandó ellenállása ellenére részt vettek a nők is. Elérték alapvető emberi jogaik elismerését is, ami rövid életű volt, akárcsak a kommun. Erről Clara Zetkin a *Zur Geschichte der proletarischen Frauenbewegung Deutschlands* című írásában a következőket mondja: „A hatalmas esemény magán viselte minden spontán forradalom tipikus ismérvét: a széles nőtömegek részvételét. Részt vettek a forradalomban 1871. március 18-ától kezdve, amikor is a montmartre-i nők a Nemzeti Gárda ágyúira vetették magukat, hogy testüikkel akadályozzák meg azok átvonulását Versailles-ba, egészen a véres májusi hét utolsó epizódjáig, amikor a burzsoá hadtestek, amelyeknek német segítséggel sikerült behatolniuk Párizsba, golyózáport nem zúdítottak a Père Lachaise temető fala mellé felsorakoztatott felkelőkre. A *proletárnők* és a *kiszolgálóhoz tartozó nők* mindenütt forradalmi feladatuk magaslatán álltak: a sebesültek segélyben részesítésekor a harmezőn, az őrszolgálaton, a barikádok építésében és védelmében. A Place Pigalle-i barikádot az utolsó pillanatig nők védtek, akik halálmegevető bátorsággal vették ki részüket a harcból. Egy angol újság meglepett tudósítója rémülten írta: »Ha minden francia nő volna, milyen egy rettenetes nép lenne!« Nem volt kisebb az a bátorság sem, amellyel a letartóztatott nőharcosoknak tűrniük kellett a katonaság és a megvadult tisztek, a burzsoá nők és kurvák sértéseit és zaklatásait. Nyolcszáz olyan nő volt, akinek sikerült elmenekülnie, a versailles-i csapatok véres orgiái elől, miután azok elfoglalták a várost. Ezeket letartóztatták és mint kémekeket a nyilvános prostituáltakkal egy kalap alá vették, kiszolgáltatva őket a lának, éhségnek, szomszédoknak. A nők bátran álltak fal mellé, védtek a proletariátus jogait és a forradalmat a rossz hírű hadbírók előtt, hogy majd a börtönökben vagy a »száraz gillotin« alatt, kényszermunkán végezzék az ördög-szigeti és új-kaledóniai szörnyűségök pokolban. A párizsi kommun nőharcosai közül Louise

Michell örökre a rettenhetetlen bátorság és az önfeláldozás példaképe marad.”²²

Louise Michellről, ha már megemlítettük, mondjuk el a következőt is: Új-Kaledóniába deportálták a közel ötezer kommunárral együtt. 1878-ban, amikor a bennszülött lakosság fellázadt az idegen hatalom ellen, Louise Michell volt az egyetlen a kommunárok közül, aki nem csatlakozott a lázadás vérbe fojtására odavezényelt francia katonákhoz. Egykori harcostársaihoz a következő szavakkal fordult: „Hogyan lehetséges az, hogy ti nem álltok melléjük, ti, akik a reakció áldozatai vagytok, akik az igazságtalanságtól és elnyomatástól szenvedtetek! Nem testvéreink-e ők? Ők is saját függetlenségükért, életükért, szabadságukért harcolnak, mint ahogy én is Párizs fellázadt, megtört és legyőzött népe mellé álltam.”²³ Az internálásból visszatérve az anarchista Louise Michell részt vesz a gyarmatellenes kampányban, s a faji megkülönböztetés elítéléseként megjelenteti emlékezéseit az internálásról. A 25 éves Clara Zetkin 1882-ben, Párizsban ismerkedik meg L. Michelllel és tartós tisztelőjévé válik.

NOIOSO AD NAUSEAM

Mint más forradalmárnők, Clara Zetkin is kétszeresen kivette részét a harcból: a munkás- és a nőmozgalomból egyaránt. Az I. világháborúig a nemzetközi nőmozgalom megszervezésén fáradozott mind a munkásmozgalmon belül, mind azon kívül. 1897-től a Gleichheit, a német munkásnők szociáldemokrata újságjának a főszerkesztője volt, ám 1917-ben — „a pártvonal tiszteletben nem tartása végett” — le kellett mondania erről a tisztségről. Clara Zetkin Rosa Luxemburggal együtt nem tartotta magát a bernsteini reformizmus pártirányvonalához, amit erőteljesen bírálta a 90-es évek elejétől egészen a háború utáni kongresszusokig. Ugyanakkor sikraszállt a nők szavazati jogáért, valamint részt vett a háborúellenes kampányban is. Idővel azonban C. Zetkin a nőkérdést teljesen az osztálykérdés alá rendelte. Így Lenin hatására ő is feladta elsődleges álláspontjait a nők „kettős elnyomatásáról”. A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának bővített plénumán 1922-ben elhangzott beszámolójában (a Távol-Keletről beszélve) még a következőket mondta: „Arra a sok ezer kisparaszt nőre és munkásnőre gondolok... akik megkezdték lázadásukat a férfiak és a tőke kettős igája ellen.”²⁴ De e nézete ellenére (1920-ban egy, Leninnel folytatott beszélgetésben mondja: „Megszervezzük a nők nemzetközi kongresszusát a pártra való tekintet nélkül.”) — hajlott azon marxista megfogalmazás felé, miszerint a nőkérdést a polgári társadalomban a szociális kérdés alá kell rendelni és leegyszerűsítve a magántulajdonra vezetni vissza. E szemlélet szerint a nőkérdés csak a kapitalizmusban jelentkezik. A nők körében, osztályra való tekintet nélkül, kifejezésre jutó alapvető aktivizmusa ellenére C. Zetkin mint a párton belüli nőszervezet vezetője formálisan elutasította

a kapcsolatot a párt által már akkor is szektásoknak minősített feministákkal. Így a szervezete is szektásan elzárkózott, *lebecsülve* azt a lehetőséget, hogy más társadalmi rétegekből is a munkásmozgalomhoz vonzza a nőket. Nem használta ki azokat az ellentmondásokat, amelyeket mint nők, a férfi társadalomban meg kell hogy éljenek, valamint azt a lehetőséget, hogy elszakadjanak a konzervatív ideológiától. C. Zetkin azzal, hogy eltávolította magától a nők tömegét, olyan hibát követett el, amelyet később sok párt és államilag létesített nőszervezet megismétel majd. Eközben maga is ellentmondásba került, amit Luisa Passerini a következőképp tolmácsol: „De amíg elismerte (Zetkin), hogy ez a kérdés a burzsoázia, a kis- és középburzsoázia, valamint az intellektüellek köréből származó nők esetében »egy mélyebb aspektust is magában foglal, egy erkölcsi és spirituális oldallát is a kérdésnek... a saját személyiség fejlődését«, addig a munkásnő vonatkozásában a nőkérdést a »tőke kizsákmányolásra vonatkozó szükségleteire: a nőnek házasársi és anyai kötelezettségeire korlátozta, akik számára csak azok a morzsák maradnak meg, amelyeket a kapitalista termelés hullajt el.«²⁵ Clara Zetkin mindig azt szorgalmazta, hogy a nőmozgalomnak a munkásmozgalommal mindenben a priori követnie és támogatnia kell. Egy fordított alternatíva, hogy metán a munkások támogassák a nőket, úgy látszik, e szemlélet szerint elképzelhetetlen. Ezt a megállapítást, amelyet mindmáig ismételtetnek a dogmatikus marxisták, továbbra sem támasztják alá jobb érvekkel, hogy voltaképpen miként várhatnák a nők saját érdekeik érvényesítését azok érdekeiben, akik nehezen, alig vagy sehogy sem ismerik el az övéiket. A nők és a nőmozgalom így instrumentalizálódik a forradalom önmaga meghatározta szubjektumától. C. Zetkin a *Forradalom és a nő* című írásában az odaadásról és kötelességről, a nők hálájáról, bizalmáról és nagylelkűségéről beszélve ideologizálja ezt a viszonyt.²⁶

Ha megkerüljük a nő helyzetének *specifikus* voltát — mondja L. Passerini —,²⁷ mint ahogy azt Zetkin és Lenin teszi, valamint amikor a nő és férfi párttagok és hasonlók egyforma jogairól és kötelezettségeiről beszélünk, akkor *petitio principii* logikai tévedésbe esünk. Támpont nélkül marad az az állítás, miszerint mindkét nem tagjai egyenjogúak, mert épp az egyenjogúság az, amit nemcsak bizonyítani kellene, hanem meg is valósítani a gyakorlatban.²⁸

C. Zetkin a házasság és a nemi kérdést illetően vitázott Leninnel, amelynek ez utóbbi nem látta be a fontosságát, valamint vita alakult ki közöttük a munka biztosítását illetően is a prostituáltak számára. Lenin bírálta Zetkint, amit ő hűen tolmácsol Leninre való visszaemlékezéseiben 1925-ben. Többek között Lenin a következőket mondta: „A maga bünlajstroma, Clara, még nagyobb. Azt hallottam, hogy az elvtársnők olvasó- és vitaestjein főleg a nemi kérdést és a házasság kérdését tárgyalják. Ez áll az érdeklődés középpontjában, ez a politikai oktatás és nevelés legfőbb tárgya. Nem akartam hinni a fülemnek.”²⁹ Lenin botrányosnak tartja, hogy a német munkásnők saját nemiségük iránt érdeklődnek, akkor, amikor „a proletárdiktatúra első állama viaskodik az

egész világ ellenforradalmáraival”. A freudi elméletet, amelyet a fenti kontextusban emleget, Lenin csupán „divatörület”-nek nevezi. A moralizálás beszél Leninből, amikor a következőket mondja: „Az az érzésem, hogy a szexuális elméleteknek ez a túltengése — amely elméletek túlnyomórészt hipotézisek, gyakran egész önkényes hipotézisek — szerzőiknek aiból a személyes szükségletéből adódik, hogy saját abnormis vagy túlhajtott szexuális életüket a polgári erkölcs előtt igazolják és elmélyést kérjenek tőle.” (Lenin nem mondta meg, milyen szexuális életet tartana normálisnak és ki fogja — vajon a párt-e — megítélni nemi kapcsolataink normalitását.) Olara Zetkin, akit érzékenyen érintett Lenin indulatos bírálata és valószínűleg autoritása is, a következőket írja: „Itt közbevetettem, hogy a szexuális kérdés és a házasság kérdése a magántulajdon és a polgári rend viszonyai között sokféle problémát vet fel, sok konfliktust, szenvedést okoz a nőknek, bármely társadalmi osztályhoz vagy réteghez tartozzanak is.”³⁰ Hiába hangsúlyozta, hogy Rosa Luxemburg szerint is kulcsfontosságú a nőkkel való foglalkozás. Lenin kételkedik abban, hogy az említett összejöveteleken a szexuális kérdésekről és a házasságról kizárólag csak a történelmi materializmus szempontjából vitáznak. (Ami valamelyest enyhítené az elkövetett hibát — ám hogy hibáról van szó, azt Lenin vitathatatlanul tartja.) „Mindent a maga idejében — mondja a továbbiakban Lenin —, és most nincs itt ennek az ideje. A tamacsok kérdése a német proletároknál még mindig napirenden van; itt van a versailles-i szerződés és annak kihatásai a nők tömegének életére, a munkanélküliség, a csökkenő bérek, az adók és sok más”, nem pedig azok a kérdések, amelyek a nőket foglalkoztatják. Lenin megállapította a prioritási sorrendet, mások is ezt teszik Lenin után, mindig átugorva a nőkérdést. A nők harcát a munkásság szervezett harcának rendelik alá. Lenin egyébként nemcsak a nőkérdésnek, hanem az ifjúság kérdésének is a meg nem értéséről tett tanúbizonyságot. Az ellentmondásoktól azonban ő sem mentes, mert úgy gondolja, hogy a nők a férfi és a tőke elnyomása alatt állnak; ő sem ad magyarázatot arra a kérdésre, hogy miként szabadítja fel a mórt a proletárforradalom mindkettőtől. 1921-ben, március 8-án alkalmából a következőket írja: „A tömegeket azonban nem lehet bevonni a politikába, ha nem vonjuk be a politikába a nőket. Az emberiség felére, a női nemre a kapitalizmusban a kegyetlen elnyomás nehezedik. A munkásosztályt és a parasztasszonyt elnyomja a tőke, és ráadásul a nő még a legdemokratikusabb polgári köztársaságban sem teljes jogú, mert először is, a törvény nem ismeri el a nő és a férfi egyenjogúságát; másodsor pedig — és ez a fő — továbbra is »házi rabszolgaságban« él. (Minek az idezőjel? — R. I.) »Házi rabszolga«, akit elnyom a konyha és általában a magánháztartás rendkívül kicsinyes, durva, nehéz, butító munkája.”³¹ A következő bekezdésben Lenin arról beszél, hogy Szovjet-Oroszországban nyoma sincs már a nők és a férfiak jogi egyenlőtlenségének, és a szöveg végéig, elméletileg teljesen igazolatlanul, úgy viselkedik, mintha a jogi egyenlőtlenség lenne a kizárólagos probléma, és mintha a jogi egyenlőség megegyezne a va-

lóságossal. Vagyis, mintha a proletárállamra és saját magára egy más logika volna érvényes. Helyes premisszából (a nő kettős elnyomása) téves következtetést von le: a kettős elnyomás jog általi megszüntetését.

Leninnek még egy másik fronton harcoló nő — Aleksandra Kollontaj — aktivitása is sok gondot okozott. Aleksandra Kollontajt 1917-ben a börtönből választották be a bolsevik párt központi bizottságába, és már a X. kongresszuson, 1921-ben a „munkásoppozíció” képviseli, amely a szabad szakszervezetekért száll szóra. Közéleti szereplésének kezdetétől foglalkoztatta a nőkérdés, harcolt a nő gazdasági függetlenségéért, a nemek közötti új, felszabadult viszonyokért, ő is, mint a többi nő, érdeklődést mutatott a szexuális kérdés és a házasság kérdése iránt (ezért a párton belüli puritánok körében rossz híre volt); a háztartási és a nevelő funkciót betöltő társadalmi szolgáltatások megszervezésén fáradozott. Mint ahogy Clara Zetkin, Aleksandra Kollontaj sem képviselte az autonóm nőmozgalom szükségességét. Mindketten változatlanul kitartanak azon — mindmáig ortodox marxistának tekintett — állítás mellett, miszerint a feministák szükségszerűen és csak a burzsoázia nőtagjai közül kerülhetnek ki, és hogy sohasem kerülnek közel a munkásmozgalomhoz (persze hogy nem, mindaddig, amíg ez utóbbi meggátolja őket ebben). Különös ez az előítélet a nőkkel szemben, amely nemcsak a munkás-, hanem más pártok történetét is átszövi: a kisburzsoáziának is van esélye, az intellektüeleknek is van esélyük, a parasztok is lehetőséget kapnak arra, hogy felzárkózzanak a proletariátushoz, csak a nők nem. Abban a pillanatban, amint egy jogaiért harcoló csoportként identifikálódnak, feministáknak bélyegzik és a kapitalizmus karjaiba taszítják őket. A Kollontaj élete is bővelkedett a szabad nő és a közéleti dolgozó helyzetéből származó problémákban.³²

SPERANZA MODERATA

A marxizmus újabb kori fejlődése, a frankfurti iskola és mások hatására a marxizmus nyitott a nőkérdés, a nőkérdéssel foglalkozó tanulmányok és a feminista irányvételű elméletek előtt. Ez követhető nyomon a New Left Review oldalain is a harvamas évek derekától. 1966-ban Juliet Mitchell a következőket írja: „A nő rendkívül lényeges és helyettesíthetetlen. Ezért nem lehet oly módon kizsákmányolni, mint más csoportokat.”³³ Ez válik a neofeminizmus egyik alapvető tézisévé — és ugyanezt állította már 1949-ben Simone de Beauvoir is *A második nemben*.³⁴ Fontos azonban megemlíteni, hogy a neofeminizmus *nem vezethető le* egyetlen tanításra vagy irányzatra sem. Beauvoir nézeteire támaszkodva a marxista és feminista Shulamith Firestone a nők kizsákmányolásának sajátosságáról szóló tézist kibővíti oly módon, hogy a női nemet, amelyet a szocializáció nőnemmé változtat, osztályként kezel. A nemek szerinti diszkrimináció megelőzi az osztálydiszkriminációt. Megjegyzés, definíció kérdése lehet, persze, hogy mit *nevezünk* osztálynak,

és nem kell egyetértenuünk Sh. Firestone-nal (mivel nyilvánvaló, hogy a nők nem képeznek „osztályt” oly módon, ahogy azt a munkásosztály teszi — a különbség azonban nem olyan hatalmas, mint amekkorának első pillantásra tűnik, és nem teljesen alaptalan). Könyve ma is a radikális feminizmus színvonalas alkotása és az antifeministák támadásainak célpontja is egyben, különösen azért, mert szerzője mint de Beauvoir, és általában az egész neofeminizmus is, úgy hangsúlyozza a biológiai különbséget, hogy közben nem idealizálja azt. Firestone legnagyobb tévedését technológiai utópizmusa képezi, amely nagyon sokban emlékeztet Bebelére. E szerint a tudomány és technika fejlődése lehetővé teszi, hogy napjainkban már a nő megszabaduljon a szülés funkciójától. Még ha netán ez a feltételezés helyes is lenne (de úgy tűnik, realitásabb lenne azért küzdeni, hogy a nő továbbra is szüljön, s ne szenvedjen emiatt, és hogy ne csak ez legyen a hivatása), Sh. Firestone-nak akkor is szólnia kellene arról, hogy miként valósítható meg ez a technológiai paradicsom.³⁵

Branka Magaš a marxizmus azon állításával kapcsolatban, hogy „a nők nem osztály, és ezért nincs is szükség külön nőmozgalomra”, megjegyzi: „Ezen állításnak csak az első fele igaz.”³⁶

Míg a *biológiai determinizmus* csak mint lehetséges veszély fenyegeti a feminista elméleteket és a nőről szóló tanulmányokat, addig a hivatalosan érvényben levő *gazdasági determinizmus* már sokat is ártott a marxizmusnak. Úgy tartják ugyanis, hogy az ideológiát a gazdaság határozza meg, és hogy a nőkhöz való viszonyulás ideológiai kérdés („a múlt erkölcsének maradványa”, „a polgári társadalom maradványa”, vagy „számunkra idegen befolyások”). Vallamint azt is állítják, hogy a család a felépítményhez, nem pedig a társadalmi alaphoz tartozik (és vele együtt a nőkérdés is). Mivel pedig a politikai és az osztályharcok elsősorban, vagy kizárólag gazdasági téren és a termelésben játszódnak le, (sőt még szűkebb területen, az iparban) így a család kérdése, a nők fizetetlen munkája a háztartásban stb., a forradalmi törekvések fókuszán kívül esik. „Az az érv, amely a politikát a gazdaságra szűkíti le, csak ürügy a tétlenségre” — állítja B. Magaš, mint az az érv is, miszerint a női munka olyan jellegű, hogy képtelen a forradalmi tudat kialakítására. B. Magaš kitér még arra a közkeletű marxista argumentumra is, mely szerint „A nők elnyomása olyan, mint a faji elnyomás: alapelve a biológiai különbség... ezért az a mozgalom, amely erre épít, (ha ez egyáltalán lehetséges) az osztályharctól való lényeges elhajlást jelent”. B. Magaš erre így válaszol: „... Ez az érv nem egyéb a gondosan és eszméileg álcázott férfi sovinizmusnál. A fő kérdés a következő: Ha a lakosság egy része biológiai alapon elnyomott, hogy viszonyul akkor ez a társadalmi-gazdasági kizsákmányoláshoz?”³⁷

A nők nem azonos módon tartoznak az osztályhoz, mint a férfiak (véli Kate Millett), vagyis amennyiben gazdaságilag nem teljesen függetlenek, akkor a férjükön keresztül tartoznak az osztályhoz és státusukat elvesztik a házasság felbontásával. „Bár a tőkésosztályhoz tartozó férfi-

val kötött házasság emelheti a nő életszínvonalát, nem teszi őt az említett osztály tagjává” — mondja Christine Delphy.³⁸

A kérdést meglehetősen bonyolítja a „férfi jelleget” viselő termelés és az élet „női jellegű” újratermelése, valamint a csereértékek termelése (férfi) és a használati értékek (nő) közötti viszony redukciós felfogása. Nyilvánvaló, hogy a sarkalatos kérdést a házi munka gazdasági kategóriákkal való tolmácsolása és rangsorolása képezi. A marxizmus ugyanis szabódik, hogy a női munkát gazdasági kategóriában fejezze ki, noha elvi akadály a technikai szempontból nincs annak, hogy meghatározzák az értékét. Ha egyszer felbecslik, hogy mennyit ér a házi munka (amit a nőmozgalmak meg is tesznek néha) még mindig nyílt kérdés marad: Mihez kezdhetünk ezzel az adattal, mert nagyon nehéz kitörni a tőke klasszikus logikájából. Nem ütközik nehézségbe a nők fizetett munkájának értékelése (bár Veronika Beechey³⁹ szemére veti Marxnak, hogy a női munkát a kisebb erőbefektetést igénylő gépek mellé rendeli.) A házi munka (ami két élű kard a nő számára) megfizetését szorgalmazó követelés arra a feltételezésre épül, hogy a férfi fizetésébe beszámították saját reprodukciójának (és az egész családnak) költségeit, amiről fizetetlenül a nő gondoskodik. A bér ezen részét a nőknek lehetne kifizetni, de ha a mechanizmus ilyen egyszerű, nem világos, miért lenne haszna a kapitalizmusnak abból, hogy épp ilyen közvetett módon nyomja el a nőket — ugyanis ez számára teljesen mindegy kellene hogy legyen.

A nő házi munkáját Wally Secombe⁴⁰ próbálta értékelni azáltal, hogy ezt a fajta munkát a termelés kereteibe utalta. Azt állította azonban, hogy a női munka csak használati értéket termel, és természetesen nem állít elő érték többletet. Azzal, hogy minden viszony a termelésben létrejött központi viszony körül alakul ki, Secombe máris elkötelezi magát a gazdasági determinizmus⁴¹ mellett, bár úgy tartja, hogy a házi munka (mivel nem termel érték többletet) kicúszik az érték törvény hatása alól. „A marxista terminológia szerint a háziasszonyok nem kizsákmányoltak, mivel munkájuk nem termel érték többletet... A háziasszonyt a tőkés társadalomban a családon belül erősen elnyomják ugyan, de nem zsákmányolják ki.”⁴² „A család nemcsak a felépítményhez, de az alaphoz is tartozik” — enyhíti a radikális elkülönítést Secombe. Léteznek azonban más elemzések és állítások is, amelyek kimutatják, hogy a nő igenis termel érték többletet a házi munkájával.⁴³ A nők helyzetén mit sem változtat az, hogy *elnyomottaknak* vagy pedig *kizsákmányoltaknak* nevezik-e őket.

Secombe állításaira a feleletet Margaret Coulson, Branka Magaš és Hilary Wainwright adja meg, akik azt állítják, hogy az alapvető problémát a nő házi munkája képezi, hanem az, hogy házon kívül is dolgozik.⁴⁴

A nők efféle helyzetének ellentmondásosságát radikalizálni kell, és nem szabad a tőkés rendszerre korlátozni. Az a tény, hogy a nők az egész történelem folyamán kettős szerepe van: objektum és (önmaga számára) szubjektum, hogy egyaránt részt vesz a termelésben és a rep-

rodukcióban, mindez csak az egyoldalú elemzések fogyatékoságát bizonyítja. A szubjektum-objektum helyzet megoldási és a nemi hierarchia túlhaladásának lehetőségei abból a tényből erednek, hogy a nő jelen van „a tükör mindkét oldalán” (L. Irigaray), hogy önmaga számára szubjektum, habár a férfi számára csak a Másik.

A *La Conscienza di Sfruttata* című könyv szerzői a kapitalista rendszerről a következőket mondják: „Le kell szögezni, hogy a házi munka megszervezése a tőkés munka megszervezésének *másik oldala*: vagyis, szükségszerű viszony áll fenn az áru-világ konstituálódása és a „háztartási javak” világának fennmaradása között.”⁴⁵ Továbbá: „Bátran állíthatjuk azt is, hogy a világnak mint árupiacnak a fennmaradása a háztartás világának lététől függ, amely a piacról kizártan létezik.”⁴⁶ „Ez a (háztartási) munka nemcsak végzőjének teljes elértéktelenedésével jár, hanem létfenntartási eszközöket sem biztosít többé. Minden javat pénzért vásárolnak, csak a házi munkáért nem jár pénz, mivel nem kerül ki a csere piacára. A nőknek tehát házi munkájukat olyan valakivel kell elcserélniük, akinek megvan a lehetősége arra, hogy bekapcsolódjon a piaci árucserébe.”⁴⁷

Marx és Engels mondja: „Az élet termelése, mind a saját életé a munkában, mind az idegen életé a nemzésben, most már azonnal kettős viszonyként jelenik meg — egyfelől természeti, másfelől társadalmi viszonyként —, társadalmiként abban az értelemben, hogy ezen több egyén együttműködését értjük, egyre megy, hogy az ilyen feltételek között, milyen módon és milyen célból történik.”⁴⁸

A gazdasági determinizmus azonban szem elől tévesztette e két elem összetartozását, amihez az ún. nőről szóló tanulmányok, a nőmozgalmak és a kulcsfontosságú feminista szerzők (beleértve azon keveseket is, akiket itt megemlítettünk) ragaszkodnak majd. Épp azok, akiket, paradox módon, pont a gazdasági determinizmus hívei vádolnak majd a marxizmus iránti hűtlenséggel. Már maga Engels is *A család, magántulajdon és állam keletkezésében* (később pedig Bebel, Clara Zetkin és Lenin) megmarad a nőkérdés ilyen mechanisztikus és determinista tolmácsolásánál. Mikor Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* című művében arról beszél, hogy a munkás „otthon akkor van, amikor nem dolgozik, és amikor dolgozik, akkor nincs otthon”, valamint amikor az elidegenült munkát elemzi, megnyitja a marxisták számára a lehetőséget arra, hogy tudatára ébredjenek azon következményeknek, amelyek a munka világának a családtól-háztartástól való szétválasztásából erednek. Ugyanakkor ő itt csak azokról a munkásokról beszél (akik ugyan lehetnek nők is és férfiak is, bár a tőkés társadalomban történelmileg a férfiak kerülnek ebbe a helyzetbe), akikre ez a kettéválasztottság szó szerint is, és térben is érvényes. Vannak azonban olyan munkások, munkásnők is, akik számára nem létezik ez a szembeállítás, akik számára az elidegenedés valamivel összetettebb: akik nincsenek otthon akkor sem, ha otthon vannak.

Marx *A tőke* I. kötetében a gépek bevezetését a női munka viszony-

latában elemezve a következőket mondja: „A munkaerő értékét nemcsak az egyes felnőtt munkás fenntartásához, hanem a munkáscsalád fenntartásához szükséges munkaidő határozza meg. Minthogy a gép a munkáscsalád valamennyi tagját a piacra dobja, ezáltal a férfi munkaerejének értékét az egész családra osztja szét. A gép tehát csökkenti a férfi munkaerejének értékét... Most már négy embernek kell nemcsak munkát, hanem a tőke számára túlmunkát is végeznie ahhoz, hogy egy család megélhessen.”⁴⁹ Ez is kétféleképp interpretálható: 1) Marx belátja a háziasszony otthoni munkájának jelentőségét és beszámítja azt a munkás munkájának értékébe. 2) Marx a munkaerőt egyértelműen és szó szerint férfi munkaerőként látja elsősorban, a nő házi munkáját pedig kiegészítő munkának tekinti. Erről Ann Foreman a következőket írja: „Világos, hogy Marx a munkaerőt mint a férfi munkaképességét határozza meg. Ment, ha úgy tekintette volna, hogy a munkaerő kategóriáját egyformán alkalmazzák nőre és férfira, akkor ebben a passzusban inkább a munkaerő áráról beszélt volna, amely önmaga értéke alá esik, s nem pedig arról, hogy a munka értéke az, ami csökken.” És tovább: „a munkaerőnek gazdasági kategóriaként való megjelenése az ipar és a család szétválásából eredő elidegenedés kettős fejlődésén alapszik. Ezért Marx gazdasági elméletét nem lehet elválasztani a társadalmi és politikai témájú főbb írásaiktól, legfőképp pedig az elidegenülésre és eltárgyasulásra vonatkozó elképzeléseitől.”⁵⁰ Ebben a megosztottságban a nő maga is kétfelé szakad, míg a férfi egyszékként az egyik oldalon marad.

A kapitalizmus csak átveszi és transzformálja azt, ami már korábban is létezett, a nő alárendeltségét. Erről Michèle Barrett a következőket írja: „... a nő házi munkája és a bérért végzett munkája közötti viszony a kapitalizmusban olyan folyamaton keresztül fejlődött, amelyben a kapitalizmus előtti megkülönböztetések beépültek a tőkés termelési viszonyok struktúrájába. Ezért nem is várható, hogy azok a társadalmak, amelyek megkísérlik felszámolni vagy átalakítani a tőkés termelési módot, jelentős változást idézhetnek elő akár a nő és férfi közötti háztartási munkamegosztást, akár a házi munka és bérmunka közötti viszonyt illetően.”⁵¹

A nőknek az osztálystruktúrához való viszonya tehát kettős: van, amiben olyan, mint a férfiaké, van amiben specifikus, vagyis a férfi által közvetített. Ez utóbbi szempont külön figyelmet érdemel, mivel úgy tűnik, hogy a férfiak nők feletti dominanciája elsődlegesebb az osztályelnyomásnál. A nőt sem egyik, sem másik téren nem lehet egyértelműen meghatározni. Egyiket a másik nélkül nem lehet megoldani sem.

Fordította Arokszállási Borza Gyöngyi

- ¹ Szabadon használjuk a nálunk egyébként elmarasztaló *feminizmus* kifejezést, olyan szándékkal, hogy rehabilitáljuk, amit egyébként eddig kerülünk, mert megbélyegeztek vele bennünket. Szigorúan véve valóban túl szűk, mert azt sugallhatná, hogy a nők privilégiumaiért vagy a férfiak elleni harcért szállunk síkra, amitől azonban elhatároljuk magunkat. Azért használjuk, mert a nőmozgalmak és történetük, valamint a hozzájuk fűződő elméleti és gyakorlati gazdagság történelmi perspektíváját látjuk benne. A marxista eredetű *nőkérdés* terminus azonban operatív szükké vált, bár ezt is használjuk, ezenkívül elveszítette történelmi perspektíváját, amihez viszont ragaszkodunk. A nőkérdés kifejezés az *osztálykérdésen belüli nőkérdésre* vonatkozik, tehát a nőkérdést, az osztálykérdés alá rendeli, és önkényesen, elsősorban a polgári társadalomhoz köti (azzal a problematikus feltételezéssel, hogy reálisan léteznek olyan társadalmak, amelyek fejlődésben túlhaladták a polgári társadalmat, és úgy-ahogy megoldották mindkét, vagy legalábbis a nőkérdést.)
- ² Ez, akárcsak a többi ilyen vonatkozású tanulmányom, csak részlete több éves munkaprogramomnak, ezért egy sem tekinthető befejezertnek, de mindenesetre jó, ha egészében olvassák őket. (Olyan egészként, amelynek még sok részlete kidolgozatlan.) Ezt a szöveget legalább még két írásom egészíti ki: *Uz žensko pitanje kod Ernsta Blocha* (Rukovet, 1982. 2—3. szám, Szabadka, 238—255. oldal), *Studije o ženi i ženski pokret* (Marksizam u svetu, 1981, 8—9. szám, Belgrád, 5—49. oldal). Ez utóbbi tanulmány bevezető az azonos című szöveggyűjteményhez, amely alapvető fontosságú, külföldi feminista tanulmányokat tartalmaz. A szövegben többször hivatkozom rá mint MUS. Nem ismétlem, amit már előbb közreadtam. Sok jelentős marxista elmélet még kimaradt az elemzésből, mint pl. a frankfurti iskoláé is.
- ³ A reprodukcióról beszélve már Arisztotelész is úgy vélte, hogy a férfi adja a „formát”, a nő pedig csak magvának a talaja. (A férfi tehát az egyetlen „igazi” szülő.); Rousseau, aki bár felvilágosult nyíltsággal közelített az érzékiséghez és a természethez, az *általános akarat* fogalmában nem talál helyet a nő akarata számára, amely helyét a családban határozza meg. Az általános akarat *társadalmi* és nyilvános, a közéletben pedig csak a férfiak tevékenykednek. A családra, polgári társadalomra és államra vonatkozó háromtagú hegeli sémában a nő a partikuláris, a tudattalan világában marad, amely nem nyújt lehetőséget az önmegvalósításra és az objektíve megalapozott partikularitásra. Az „úr és a szolga” dinamikája *A szellem fenomenológiájában* sohasem vonatkozik a nőre; ez ugyanis feltételezi, hogy minden öntudat más öntudatban nyer megerősítést és a munkán keresztül. Az ilyen önmegvalósításra csak a közéletben van lehetőség, amely a nő számára (a polgári társadalomban) elérhetetlen. Ugyanazzal találkozunk más filozófiákban is egész a marxizmusig és nemcsakán még a marxizmuson belül is.
- ⁴ Ez ellenőrizhető több idézetben is, lásd pl. e tanulmány 48. lábjegyzetét.
- ⁵ Luisa Abbá, Gabriella Ferri, Giorgio Lazzaretto, Elena Maggi, Silvia Mota: *La coscienza di sfruttata*, Mazzotta, Milano, 1972. Lásd még: MUS 49. o.

- ⁶ *Drugi pol*, BIGZ, Belgrád, 1982. I. kötet 15—16. o. Megjegyezzük, hogy eme alapvető mű szerb nyelvű fordításában az „ember és nő” meghatározást alkalmazzza a fordító, ami arra enged következtetni, hogy a nő nem ember. A magyar nyelvű idézetet a következő kiadásból vettük. Simone de Beauvoir: *A második nem*. Gondolat, Bp., 1971. 14—15. o. (A fordító megjegyzése).
- ⁷ Nada Ler Sofronić 1982 novemberében Belgrádban védte meg terjedelmes (még meg nem jelentett) doktori disszertációját *Markesizam i oslobođilački pokreti žena* címmel, amelynek terjedelmes bibliográfiájában sokkai több idevágó adat található. Ugyancsak felhívjuk a figyelmet a következő írásokra: Blaženka Despotnaik a *Lica* (1980/1—2.), a *Szocializam* (1980/1.), a *Dometi* (1980/2.), a *Delo* (1981/4.), valamint a *Rukovet* folyóiratban megjelent írásaiba. Ugyancsak utalunk a MUS említett számára, ahol néhány tanulmány, köztük az enyém is, a marxizmus és a nőkérdés viszonyát elemzi, beleértve Marx és mások egyes tételeinek bírálatát is, amit itt nem ismételtek meg. Írásom befejeztével kaptam kézhez Gordana Cerjan Letica magiszteri munkáját, melynek témája: *Sociološki aspekti suvremenog feminizma*.
- ⁸ Lásd Marx: *A gothai program kritikája* című művét, Szükra, Bp., 1953.
- ⁹ Uo. 26. o.
- ¹⁰ Uo. 28.o.
- ¹¹ *Femininity as Alienation: Women and the Family in Marxism and Psychoanalysis*. Pluto Press, London, 1977. 31. o.
- ¹² Valahányszor, pl. ha ellenállásba ütközük, hogy a nő is akkor menjen nyugdíjba, amikor a férfi, amennyiben úgy kívánja. Azután minden esetben, amikor úgy tekintük, hogy egy-egy foglalkozás tipikusan „férfi”, és amikor paternalista módon ezt törvényes előírások is megerősítik (úgymond a nő egészsége védelmében). Jól tükrözi azt a női munkanélküliség relatív növekedése is, az oktatás és foglalkoztatás struktúrája. A napilapok rendszeresen tudósítanak erről.
- ¹³ Hazai fordítások: Naša snaga Kiadó, Zágráb, 1913; valamint J. Đurđević kiadása, Belgrád—Sarajevo, 1923. Az első kiadás nem állt rendelkezésemre, csak a második, amelyet Dimitrije Tucović és B. Popović fordított és rendezett sajtó alá. Mint kuriozumot (ami kisebb véték 1923-ban, mint 1982-ben) megjegyzem, hogy ezek a fordítók is a „férfi és nő” (muškarac i žena) szintagma helyett az „ember és nő” (čovjek i žena) kifejezést használják.
- ¹⁴ Nem utalhatok itt kimerítőbben és újra Bebelre (lásd MUS), alkire az az optimista álláspont a jellemző, hogy az osztálykérdés megoldásával a nőkérdés is megoldódik, amit később több ízben megdöntöttek.
- ¹⁵ Egy ilyen esetet ír le Engels: *A munkásosztály helyzete Angliában* című művében és utal rá Marx is *A tőke* I. kötetében.
- ¹⁶ Uo. 92. o.
- ¹⁷ August Bebel: *A nő és a szocializmus*. Kossuth, Bp., 1976, 355. o.
- ¹⁸ Lásd: MUS, 14. o.
- ¹⁹ Uo. 20. o.
- ²⁰ Uo. 21. o. Lásd: Flora Tristan: *Feminista e socialista* (A curradi Fiamma Lussana), ER. Róma, 1981; Sonja Zdrović-Popović: *Flora Tristan: Radničko jedinstvo. Žena* 1982. 2—3. sz. Zgb., 98. o.

- ²¹ F. Tristan: *L'unione operaia*, az említett könyvben 158. oldal (kurzív R. I.). Csak nőnek juthatott eszébe az, hogy külön feltüntesse a munkásnőket is. Az irodalomban egyébként (Marxnál és Engelsnél is a *Kiáltványban* és a szerzők többségénél) a szubszumpciós viszony a megszo- kott, amikor „munkásokról” beszélnek, mert úgymond elvileg mindkét nemet értik alatta. Kultúránkban ez az elvi egyetemesség aligha fedi annak a valóságát, hogy férfit tálkar mint történelmi szubjektumot.
- ²² Clara Zetkin: *La questione femminile e la lotta al riformismo*, című szö- veggyűjteménye alapján, Mazzotta, Milano 1972. 74—75. o. (kurzív, R. I.)
- ²³ Az idézet a *Le monde dimanche*-ban 1981. február 22-én megjelent cikk alapján: Jean Bruhat: *Les communistes contre Canaques*.
- ²⁴ Az említett olasz fordítás után 183. o.: „La lotta dei partiti comunisti cont- ra il pericolo di guerra e la guerra.”
- ²⁵ Idézet az említett olasz kiadás Előszavából.
- ²⁶ Uo. 109. o.
- ²⁷ Uo. 23. o.
- ²⁸ Ezzel a jelenséggel nap mint nap találkozunk a sajtónkban és közvélemé- nyünkben, ha azt halljuk, hogy a férfiaknak és a nőknek az alkot- mány szerint azonos jogaik vannak. Elkör a *petitio principii*-hez az a hiba is társult, hogy nem különböztetik meg a normatívát az ef- fektívától és megfelelnek arról, hogy amikor egyenlő jogokat alk- almaznak olyanokra, akik már a rajtnál sem egyenlők, nem vár- ható eredményként az egyenlőség. A jog és az állam nemcsak hogy nem lehetnek másfajta, mint osztályjellegűek, hanem nem ké- pesek arra sem, hogy ne tükrözzék és ne tartsák fenn a többi fajta társadalmi hierarchiát, esetünkben a nemet.
- ²⁹ Clara Zetkin: *Visszaemlékezések Leninre (Részlet)* in Marx, Engels, Lenin: *A nőkérdésről és a családról*: Kossuth Bp., 1974, 183. o.
- ³⁰ Uo. 184. o.
- ³¹ Lenin: *A munkásnők nemzetközi ünnepe* 1921. március 4-én. Idézett mű, 135—136. o.
- ³² Lásd: A. Kollontaj: *Vivere la rivoluzione*. Carzanti, Milano, 1979; *Auto- biografia*, Feltrinelli, Milano, 1975; Claudio Fracassi: *A. Kollontaj e la rivoluzione sessuale*, ER. Róma, 1977.
- ³³ *New Left Review*, 1966. 40. szám, 11. o. „Women, the Longest Revolution”. Juliet Mitchell „történelmi” neofeminista, sok jelentős mű szerzője. Legjelentősebbek: *Women's Estate*, Penguin, Harmondsworth, 1966, valamint *Psychoanalysis and Feminism*, Pantheon, New York 1974. Az előzőből részletek in *MUS*, 300. o.
- ³⁴ Szerbhorvát nyelvű kiadás: Simone de Beauvoir: *Drugi pol* I—II. BIGZ, Belgrád, 1982. Magyar nyelvű kiadás: S. de Beauvoir: *A második nem*. Gondolat, Bp., 1971.
- ³⁵ *The Dialectic of Sex, A Case for Feminist Revolution*, Bantam, New York, 1970. Sh. Firestone annyiban hajlik Kate Millet véleménye felé, hogy szerinte (nem teljesen alaptalanul) az osztályviszonyok csak a férfi számára relevánsak: *Sexual Politics*. Ballantine, Toronto, 1969.
- ³⁶ *New Left Review*, 1970, 61. szám, *Women's Liberation*, 32. o.
- ³⁷ Uo. 33. o.
- ³⁸ *The Main Enemy* (Fordítás franciából) WRRG, London, 1977, 15. o.

- ³⁹ Women and Production, a Critical Analysis of Some Sociological Theories of Women's Work in: *Feminism and Marxism*. Virago London, 1980; Lásd: K. Marx: A tőke I. kötet, Kossuth Bp., 1967, 367. o.
- ⁴⁰ New Left Review, 1973, 83. szám, 4. o.
- ⁴¹ Ennek ellenkezőjével találkozunk Claude Meillassoux-nál, aki szerint minden viszony a családi és a reprodukcióban (nemzésben) kialakuló viszonyoktól függően definiálódik. Femmes, greniers et capitaux, in MUS, 244, o.
- ⁴² Uo. 11. o.
- ⁴³ Mariarosa Dalla Costa: *The Power of Women and the Subversion of the Community*, FWP, Bristol, 1973; Nada Ler Sofronić említett disszertációjában (és mások is) ezt mutatja ki.
- ⁴⁴ New Left Review, 1973, 89. sz., 60. o.
- ⁴⁵ Uo. 115. o. lásd az 5. szám jegyzetét.
- ⁴⁶ Uo. 116. o.
- ⁴⁷ Uo. 111. o. Különbösen a szerzők szerint a házi munka mindazokkal az ismérvekkel rendelkezik, amelyekkel maga a munka is:
 — szubjektumot igényel, aki a »munkaerőt« képviseli,
 — változó, de nagyszámú munkaórát igényel,
 — fáradtsággal, energiahasználattal és foglalkozási ártalommal jár,
 — társadalmilag szükség szerű,
 — amint idegen (nem a feleség) személy végzi, pontosan kifejezhető értéke van.” (Uo. 104. o.)
- ⁴⁸ Marx: A német ideológia. in: Marx—Engels—Lenin: A nőkérdésről. Kossuth, Bp., 1974, 148. o.
- ⁴⁹ Marx: A tőke. Szikra Kiadó, Bp., 1948, 425—426. o.
- ⁵⁰ Uo.
- ⁵¹ *Women's Oppression Today — Problems in Marxist Feminist Analysis*, Verso Ed., London, 1980, 183—184. o.

Rezime

Canto perenne ili o odnosu feminizam—marksizam

Žensko pitanje nikada nije bilo u prvom planu u filozofiji jer je smatrano partikularnim i stoga za filozofiju nezanimljivim. U tom je postupku na djelu lažna univerzalizacija u kojoj se muški model nameće kao opći a *njegovo* partikularno porijeklo prikriva. Marksizmu se u principu može uputiti posve isti prigovor. Binarne modele karakteristične za racionalističko (metafizičko) mišljenje on dopunjuje oprekom proizvodnja—reprodukcija. Dilema da li klasno ili žensko pitanje je lažna, jer se zasniva na lažnom univerzalizmu radničke klase. Emancipacija žena je *protivna* interesima radničke klase upravo zato što je ova rukovodena interesima najjače, vladajuće grupe unutar klase (tj. muškarcima). Muško je realizirano kao sistem u cjelini, nema simetrije između muškog i ženskog. Iako se Marks ženskim pitanjem posebno nije bavio, moramo pretpostaviti da unutar njegove misli nema ničeg što bi to suštinski branilo.

Resumée

Canto perenne ou bien de la relation entre le féminisme et le marxisme

Le problème des femmes n'a jamais été au premier plan en philosophie puisqu'il fut considéré particulier et par là inintéressant pour elle. Il s'agit là d'une fausse universalisation par laquelle le modèle masculin est imposé en tant qu'universel, tandis que *son* origine particulière à lui est dissimulée. Les mêmes reproches peuvent être adressés au marxisme qui remplace les modèles binaires de la pensée rationaliste (et métaphysique) par les contraires production-reproduction. Le dilemme entre le problème des classes ou le problème des femmes est faux puisqu'il est fondé sur le pseudo-universalisme de la classe ouvrière. L'émancipation des femmes est *contraire* aux intérêts de la classe ouvrière puisque celles-ci est représentée par son groupe dominant et le plus fort (c'est à dire les hommes). Le masculin a été réalisé en tant que système, globalement, il n'y a pas de symétrie entre le masculin et le féminin. Bien que Marx ne se soit pas particulièrement occupé du problème des femmes, nous devons supposer qu'il n'y a rien dans sa pensée qui l'interdisse formellement.